

2) Geopolitika

Taylor, P. J. (1993) Geopolitical world orders. In Taylor, P. J. (ed.) Political geography of the twentieth century. A global analysis. Belhaven, London, str. 31-61.

Kľúčové slová:

Geopolitika, geopolitické usporiadania sveta, geopolitické kódy, 20. storočie, svetové vojny, studená vojna

Stručný obsah:

Geopolitika sa zrodila s 20. storočím, autorom pojmu je švédsky politológ Rudolf Kjellen. Vystavaná bola na princípoch „pivot area“, neskôr „heartland theory“ Halforda Mackindera z roku 1904. Táto tradičná geopolitika na základe globálnych geografických prekážok určujúcich správanie štátov smerovala k stálemu priestorovému rozloženiu sveta pomocou ovládnutia kľúčového územia. Tieto dlhodobé perspektívy vývoja výrazne ovplyvnili súperenie svetových veľmocí počas studenej vojny. Z krátkodobého hľadiska sú významné samotné udalosti svetovej politiky – vojny, dohody, rozhodnutia elit a politických predstaviteľov. Spomedzi troch úrovní sociálneho času (autorom je Braudel, 1980) autor článku považuje pre vytváranie, existenciu a zánik geopolitických útvarov za určujúcu strednodobú časovú perspektívu. Na základe „kondratieffových“ cyklov svetovej ekonomiky (približne 50-ročné, dvojfázové obdobia rozvoja a následnej stagnácie, od začiatku priemyselnej revolúcie prebehli 4 takéto cykly) a hegemonických cyklov (svetová mocenská dominancia jedného štátu, rozoznávaný je britský do konca 19. stor. a potom americký hegemonický cyklus) zaraďuje do tohto rytmu ekonomického a politického vývoja sveta tzv. geopolitické svetové poriadky/usporiadania, t.j. relatívne stabilné rozloženia politickej moci na svete.

Geopolitický svetový poriadok charakterizujú tzv. geopolitické kódy (autorom je Gaddis, 1982) - výstupy praktického geopolitického myslenia, predstavujú vnímanie vonkajšieho sveta a postoje k nemu z hľadiska možnej spolupráce alebo ohrozenia, určujú zahraničnú politiku štátu; formované sú predstaviteľmi štátu, vysokými politickými a ekonomickými elitami, a celkovým geopolitickým usporiadaním sveta.

Autor určuje päť rôznych geopolitických svetových usporiadaní:

1. svetový poriadok nadvlády a dohôd/súladu (World Order of Hegemony and Concert; prechod naň v rokoch 1813-15),
2. svetový poriadok súperenia a súladu (World Order of Rivalry and Concert, prechod 1866-71),
3. svetový poriadok britského nástupníctva (World Order of the British Succession, prechod 1904-1907),
4. svetový poriadok studenej vojny (Cold War World Order, prechod 1944-46) a
5. nový svetový poriadok (New World Order, prechod od roku 1989-1991, svetový poriadok zatiaľ neznámej povahy a neznámeho výsledného usporiadania sveta).

Jadrom článku je podrobný rozbor dominantných svetových poriadkov 20. storočia – britskému nástupníctvu a studenej vojne. Dôkladnú pozornosť autor venuje znakom ukazujúcim na nástup nového svetového poriadku, vlastným geopolitickým prechodom a vnútornej rôznorodosti, vnútorným časovým fázam týchto svetových poriadkov. Podáva prehľad ideí, motivácií, možných scenárov svetovej geopolitiky, rozbor zahraničných politik štátov, stratégií, utvárania aliancií a podpisovania dohôd, prináša rozsiahly súpis udalostí, ktoré pôsobili zmenu v geopolitickom usporiadaní sveta 20. storočia, to všetko z perspektívy, v akej sa javia odborníkom pri spätnom pohľade do minulosti.

Pre nový svetový poriadok uvádza autor tri možné scenáre: vytvorenie nového súladu veľmocí (podobne ako počas svetového poriadku súperenia a súladu), nová ekonomická rivalita (s

bipolárnym rozdelením sveta na americko-japonskú a európsko-ázijskú ekonomickú moc) a výzva „Juhu“ sveta (nie však pod vedením konkrétneho štátu z dôvodu ich celkovej ekonomickej a politickej krízy, ale skôr zjednotením islamského sveta).

Vlastný názor:

Článok prináša nový, zaujímavý pohľad na udalosti medzinárodnej politiky z perspektívy svetovej geopolitiky. Autor stavia existenciu a vymedzenie geopolitických svetových usporiadaní na dobrých teoretických, ale najmä praktických základoch – na podrobnom popise významných známych aj menej známych udalostí, konceptov a pohnútok zahraničnej, medzinárodnej politiky svetových mocností aj iných dôležitých aktérov. Zo svojej nadnesenej, celosvetovej geopolitickej perspektívy odhaľuje, vyzdvihuje a dáva do súvislosti také pohľady na svetovú geopolitiku, ktoré sú v bežnom verejnom povedomí úplne neznáme alebo potlačené dôležitosťou a akútnym charakterom konkrétnych udalostí len na krátkodobej časovej úrovni.

Článok je rozsahom i obsahom veľmi náročný. Množstvo podávaných informácií je až na úkor prehľadnosti a zrozumiteľnosti článku, vítaným doplnkom by boli schémy či mapky geopolitického rozloženia moci vo svete v jednotlivých obdobiach.

Beck, U. (2004) Světová riziková společnost ještě jednou: hrozba terorismu. In Beck, U.: Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně. Sociologické nakladatelství, Praha, str. 397-418.

Kľúčové slová:

Svetová riziková spoločnosť, terorizmus, (geo)politika, kozmopolitná sociálna veda

Stručný obsah:

Rizikovou spoločnosťou autor pomenúva súčasný stav sveta s jeho aktuálnymi páľčivými otázkami globálneho otepľovania, využívania jadrovej energie, genetických zásahov do živých organizmov, finančných kríz, teroristických útokov a s ďalšími jeho nekontrolovateľnými rizikami, ktoré nerešpektujú hranice v priestorovom, časovom ani sociálnom rozmere, a vytvárajú svet nekvantifikovateľných neistôt. Hlavnými troma osami globálneho konfliktu sú ekológia (často pomalé, skryté vonkajšie riziká), ekonómia (bezprostrednejšie, individualizovanejšie vnútorné riziká) a terorizmus (zámerne zlé aktivity mimo centrálnych rozhodnutí spoločnosti meniace individuálne riziko na systémové a ekonomicky ponímanú aktívnu dôveru na aktívnu nedôveru). Hrozba terorizmu je navyše výnimočná zjednodušenými obrazmi odmiestneného a odnárodného nepriateľa flexibilne konštruovaných vládami a spravodajskými agentúrami, ktoré tak legitimizujú vojenské operácie. Globálne riziká zasahujú rôzne krajiny a oblasti veľmi nerovnomerne a navyše často bez možnosti ovplyvňovať ich zvnútra postihnutých krajín. Potrebné sú globálne riešenia od nadnárodných rizikových spoločenstiev (napríklad brettonwoodsky systém po druhej svetovej vojne). Oni samé sú však oslabované postupujúcou globalizáciou a liberalizáciou. A každý ďalší technologický pokrok umožňuje globálnemu terorizmu potenciálne konflikty zámerne rozpútať.

Pesimizmus zo svetovej rizikovej spoločnosti zmiernuje a jediné riešenie sľubuje narastajúca nadnárodná spolupráca proti globálnemu nepriateľovi. Národná bezpečnosť sa presúva od zabezpečovania vnútornej bezpečnosti štátu k bezpečnosti vonkajšej (napríklad záujmom o vnútorné pomery druhých štátov). Klesá význam ideí neoliberalného a národného štátu. Absolútna moc ekonomiky a potlačenie role štátu, ako budúcnosť videl neoliberalizmus, nie sú možné, pretože bezpečnosť vyžaduje legitimitu a tá vyplýva z občianskej spoločnosti, demokracie, verejnej sféry a teda štátu. Tesné spojenie autonómie a suverenity štátu podľa koncepcie národného štátu globálna riziková spoločnosť ruší a zdôrazňuje vojenskú, súdnu a technologickú spoluprácu, kultúrnu rôznorodosť a ekonomickú závislosť, čiže pokles autonómie, ktorý jediný môže viesť k zvýšeniu suverenity. Ukazuje sa rozpor medzi americkým globálnym unilateralizmom, ktorým chcú nastoliť nový svetový poriadok a to formou amerikanizácie, a medzi multilateralizmom s jeho dvoma formami – dohliadateľskými a kozmopolitnými štátmi. Prvá z nich môže cestou spolupráce dohliadateľských štátov viesť až k okliešteniu slobody a demokracie v mene bezpečnosti a vojenských záujmov. V druhom koncepte vidí autor najvhodnejšiu cestu pre globálnu rizikovú

spoločnosť a v prvom rade pre európske spoločenstvo. Kozmopolitné štáty, založené na uznaní odlišnosti iného, na oddelení štátu a národa, sa snažia o obnovu utvárajúcej a presvedčujúcej úlohy politiky riešením globálnych problémov a to pomocou medzinárodnej spolupráce založenej na ľudských právach a globálnej spravodlivosti.

V poslednej časti podáva autor kritiku metodologického nacionalizmu sociálnych vied, v ktorého duchu je vybudovaná politická teória, významná časť histórie a právnej vedy, medzinárodné vzťahy, porovnávacie analýzy spoločností aj empirický výskum. Tento prístup je založený na národnom štáte ako najzákladnejšej kategórii politickej organizácie. Nevyhnutným však nie je zánik národného štátu ale prestavba základov sociálnych vied (na úrovni pojmov, teórií, metodológií aj organizačne) z perspektívy metodologického nacionalizmu ku kozmopolitným princípom. Ten je založený na stieraní hraníc medzi národným a medzinárodným, vnútorným a vonkajším, ukazuje na vznik nových realít, nového mapovania priestoru a času, na novú sociálnu a politickú skutočnosť.

Vlastný názor:

Článok je jazykovo, štylisticky i obsahovo veľmi náročný. Dotýka sa veľkého množstva tém a využíva pritom množstvo odborných termínov, z ktorých väčšina by vyžadovala byť podrobne vysvetlená v samostatných článkoch. Beznádejne negatívne vyznenie hrozieb spojených so svetovou rizikovou spoločnosťou kompenzuje autor návrhom na riešenie, ktoré vidí v princípe kozmopolitných štátov. Zároveň však túto ideu bližšie nerozoberá ani dôkladnejšie nevysvetľuje, nerozvíja jej možné prijatie, účinky a ďalší vývoj, popisuje len jej základné princípy. Aj preto vyznieva tento jeho návrh príliš jednostranne, obmedzene, príliš jednoducho na vyriešenie množstva zložitých svetových problémov. Na základe autorovho podania sa však aj napriek tomu javí ako (momentálne) jediný vhodný prístup s perspektívou postupného znižovania súčasných rizík ľudskej spoločnosti, jej stabilizácie a prežitia.

Tuathail, G. Ó (2002) Post-Cold War Geopolitics: Contrasting Superpowers in a World of Global Dangers. In Johnston, R. J., Taylor, P. J., Watts, M. J. (eds.) *Geographies of Global Change. Remapping the World.* 2nd. ed. Blackwell, Oxford, str. 174-189.

Kľúčové slová:

Geopolitika, obdobie po studenej vojne, jadrové zbrane, superveľmoci, svetová riziková spoločnosť

Stručný obsah:

Obdobie studenej vojny bolo nesmierne nebezpečnou dobou napätého súperenia dvoch hlavných svetových veľmocí – Spojených štátov a Sovietskeho zväzu. Národná bezpečnosť sa musela vyrovnávať so situáciou „vzájomne zaručenej deštrukcie“ (MAD – mutually assured destruction) vyplývajúcej z výroby a vlastníctva jadrových zbraní (aj za cenu smrteľne nebezpečných oblastí otrávených rádioaktivitou v rámci vlastného územia). Hoci pád komunizmu priniesol zdanlivé upokojenie situácie, začiatkom nového tisícročia bolo v rukách štátov i neštátnych aktérov dostatok jadrových zbraní na úplné vyhladenie ľudstva. Práve táto hrozba pre ľudskú bezpečnosť určuje, podľa autora, geopolitiku (t.j. geografickú dimenziu svetovej politiky) 21. storočia.

Geopolitika má svoje začiatky v akademických vojenských inštitúciách štátov, ktoré boli alebo sa chceli stať veľkými mocnosťami. Táto tzv. tradičná, ortodoxná geopolitika slúžila na upevňovanie a rozširovanie moci štátu a jeho predstaviteľov („železný trojuholník“ konzervatívnych politikov, vojenských inštitúcií a mocných zainteresovaných skupín), tiež formovaním verejnej mienky o tom, kto je nepriateľom štátu, vytváraním predstavy o „nás“ a „tých druhých“. V súčasnosti sa jej do opozície stavia tzv. kritická geopolitika, ktorá neuznáva centrálnu zameranosť na štát a moc veľkých inštitúcií a skupín mocných štátov, ale zdôrazňuje medzinárodnú spoluprácu mierových hnutí, hnutí za ľudské práva a ochranu životného prostredia. V popise histórie geopolitiky vychádza zo skúmania svetového rozloženia moci a spojenectiev na politickej mape sveta, technologicko-územných komplexov, ekonomických vzťahov a procesov a ich ekologických dôsledkov, a nakoniec

aj z geopolitickej debaty, symbolov a rétoriky mocných vysvetľujúcich ich činy pred verejnosťou. Na základe týchto oblastí rozlišuje v histórii geopolitiky 3 geopolitické svety (s rozličnými charakteristikami): 1) rivalita imperialistických mocností (1870-1945), 2) studená vojna (1945-91) a 3) po studenej vojne (1991-súčasnosť). Geopolitické debaty sú často zjednodušené na označenie jediného nepriateľa, ktorého možno objaviť všade - komunistické sprisahanie videli západné veľmoci v 80. rokoch aj v Afrike v snahe Nelsona Mandely o ukončenie apartheidu, vo vzbuře obyvateľov Filipín proti diktatúre aj v hnutí stredoamerických roľníkov za sociálnu spravodlivosť; v súčasnosti je podobne podávaná globálna hrozba terorizmu.

Najzarážajúcejším znakom obdobia po studenej vojne je výrazný rozdiel situácie supervelmocí studenej vojny. Hypervelmoc Spojených štátov s rastúcou a prosperujúcou ekonomikou neustále zvyšuje svoj rozpočet na obranu štátu aj bez reálneho určenia vonkajších hrozieb, keďže vojenské úrady neboli nútené k žiadnej výraznejšej reorganizácii a zotrávajú v pôvodnej štruktúre, poslaní a forme ako počas studenej vojny. (Vojenské výdaje sú tam 5 krát vyššie než v Rusku a 22 krát vyššie než v celej skupine „darebných štátov“, ako Pentagon označuje Kubu, Irán, Irak, Líbyu, Severnú Kóreu, Sudán a Sýriu.) Naproti tomu zavládla vo všetkých štátoch bývalého Sovietskeho zväzu hlboká ekonomická, sociálna a politická kríza, vyplývajúca z nezvládnutého prestupu na trhový kapitalizmus, rozšírenej korupcie, sprenevery štátneho vlastníctva a rozrastajúcej sa mafie. Výsledkom je hlboká „demodernizácia“ Ruska, živorenie troch štvrtín jeho obyvateľov pod a na hranici chudoby, zlyhávanie štátnej správy a inštitúcií, zúfalá technická infraštruktúra, to všetko však s neochabujúcou hrozbou jadrových zbraní. Vlastníctvo jadrových zbraní Ruska a Spojených štátov je upravené dohodami o odzbrojení (Strategic Arms Reduction Treaty – START I. a START II.) z rokov 1991 a 2000. V dôsledku úpadku Ruska sa však jeho hrozba presunula z jeho moci na jeho bezmocnosť a to najmä možnosťou náhodného zlyhania zastaraného vojenského varovného systému Ruska, zneužitím nelegálneho predaja zbraní nezávislým stranám či štátom, hrozbou využitia týchto zbraní vo vnútorných konfliktoch Ruskej federácie a prípadnými nehodami v nedostatočne zabezpečených systémoch jadrovej energie. Hrozba zbraní hromadného ničenia zasahuje nielen susediace štáty, ale celú zem. Znaky kritickej geopolitiky vidieť aj v zmene postojov Spojených štátov, keď v roku 1992 pristúpili k financovaniu programu odzbrojenia (Cooperative Threat Reduction Program), v rámci ktorého bolo premiestnených a zabezpečených množstvo jadrových zbraní z územia post-sovietskych štátov.

Jadrová energia a zbrane hromadného ničenia predstavujú len jednu z troch skupín globálnych nebezpečenstiev, ako uvádza autor. Ďalšími sú socio-environmentálne hrozby (napríklad AIDS či globálne otepľovanie) a politicko-ekonomické (medzinárodný zločin a obchod s drogami, napríklad). Svetovú rizikovú spoločnosť protikladne vytvára normálne a zaužívané fungovanie stále komplexnejších a prepojenejších vedecko-technických systémov, na ktorých je založená moderná spoločnosť so svojim krátkozrakým myslením do budúcnosti.

Národná bezpečnosť v súčasnosti aj budúcnosti môže byť zabezpečená len spoločnými bezpečnostnými opatreniami na celosvetovej úrovni. Ortodoxná politika však aj naďalej zotrúva v určovaní „nás“ – ohrozených a „tých druhých“ - ohrozujúcich cudzích síl. Tento pohľad prináša ďalšie zbrojenie a zdokonaľovanie vojenských technológií (namiesto prestavby modernity na bezpečnejších a udržateľnejších základoch), čo môže svet priviesť naspäť do napätia a nebezpečenstiev studenej vojny.

Vlastný názor:

Zaujímavý článok doplnený príslušnými faktami. Autor sa bližšie zameriava na konkrétny problém jadrových zbraní a postupujúceho zbrojenia Spojených štátov, dostatočne podrobne a zrozumiteľne opisuje vývoj, príčiny, okolnosti a možné dôsledky zneužitia alebo nehody jadrových zariadení. Jeho prístup je skôr varovným (reálnym, až depresívne vyznievajúcim opisom súčasného vývoja sveta a jeho ďalšieho možného smerovania) než konštruktívnym postojom s konkrétnym, jasným a dôkladne vysvetleným návrhom na riešenie. Keďže bezpečnosť vyspelých štátov závisí na stabilnej a rozvinutej situácii v ostatných, aj rozvojových krajinách, je potrebné venovať väčšiu pozornosť ich ekonomickému, technickému aj sociálnemu rozvoju, boju s rizikami svetovej spoločnosti a nie vrázať obrovské sumy do budovania obmedzenej národnej bezpečnosti, ktoré len

zvyšuje napätie a prináša nové riziká. Čo sa jadrovej energie a zbraní týka, hrozba je naozaj veľká, a preto v tejto oblasti sú obzvlášť potrebné programy a prostriedky na rozvoj, modernizáciu a zabezpečenie existujúcich zbraní a nebezpečenstiev a úplné zastavenie využívania jadrovej energie na vojenské účely.

Otázky do diskusie k téme Geopolitika:

1. Akú formu má nový geopolitický svetový poriadok, načrtnutý Taylorom v roku 1993? Dá sa už hovoriť o novom sformovanom geopolitickom poriadku? Sleduje niektorú z línií, ktoré opisoval v prvom článku autor?
2. Aká je pozícia a úloha národného štátu v súčasnosti a v budúcnosti? Akým spôsobom môže reagovať na globálne riziká? Existujú aj iné alternatívy na zníženie napätia a hrozieb svetovej rizikovej spoločnosti než kozmopolitizmus?
3. Aký zmysel má ďalšie zbrojenie v situácii vzájomne zaručenej deštrukcie alebo aj po skončení takto označeného obdobia, ak súčasný stav zbraní hromadného zničenia úplne stačí na zničenie ľudstva? Čo bráni rozsiahlejšej a intenzívnejšej medzinárodnej spolupráci pri riešení problémov svetovej rizikovej spoločnosti? Ktoré oblasti rizík predstavujú najakútnejšie problémy pre spoločnosť?